

Shuxrat QORABOYEV,
O'zDSMI "Milliy qo'shiqchilik" kafedrası
dotsenti v.b.

MILLIY QO'SHIQCHILIK VA ANSAMBL IJROCHILIGI: AN'ANALAR, TARIXIY ILDIZLAR VA ZAMONAVIY TARAQQIYOT

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek milliy qo'shiqchiligi va ansambl ijrochiligi musiqasining mohiyati, tarixiy shakllanish bosqichlari hamda hozirgi holati ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Xalq qo'shiqlari, an'anaviy professional xonandalik, maqom va Shashmaqom san'ati, jamoaviy ijrochilikning rivojlanishi, shuningdek sohani asrash bo'yicha davlat siyosati masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: milliy qo'shiqchilik, xalq qo'shiqlari, an'anaviy xonandalik, maqom, Shashmaqom, ansambl ijrochiligi, hofizlik san'ati, nomoddiy madaniy meros.

Аннотация. В данной статье на основе научной литературы анализируются сущность, этапы исторического формирования и современное состояние узбекского национального пения и ансамблевой музыки. Рассматриваются вопросы народных песен, традиционного профессионального пения, искусства макома и шашмакома, развития коллективного исполнения, а также вопросы государственной политики по сохранению данной области.

Ключевые слова: национальное пение, народные песни, традиционное пение, маком, шашмаком, ансамблевое исполнение, искусство заучивания наизусть, нематериальное культурное наследие.

Abstract. This article, drawing on scientific literature, analyzes the essence, stages of historical development, and current state of Uzbek national singing and ensemble music. It examines folk songs, traditional professional singing, the art of maqom and shashmaqom, the development of collective performance, and public policy for preserving this field.

Keywords: national singing, folk songs, traditional singing, maqom, Shashmaqom, ensemble performance, art of memorization, intangible cultural heritage.

Milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligi o'zbek xalqi ma'naviy madaniyatining eng qadimiy va eng teran qatlamlaridan biri hisoblanadi. Xalqning orzu-umidlari, quvonch-u iztiroblari, urf-odatlari va dunyoqarashi asrlar davomida aynan kuy va qo'shiqlarda mujassamlashib, avloddan avlodga o'tib kelgan. Bu san'at oddiy mehnat jarayonida tug'ilgan sodda ohanglardan tortib, murakkab tuzilishga ega bo'lgan mumtoz maqom turkumlarigacha bo'lgan keng yo'nalishni qamrab oladi [2, 24-b].

Mazkur maqolada milliy qo'shiqchilikning asosiy janrlari, an'anaviy professional xonandalik bilan ansambl ijrochiligi o'rtasidagi bog'liqlik, hamda ushbu sohaning tarixiy taraqqiyot bosqichlari ilmiy manbalar asosida ko'rib chiqiladi.

Milliy qo'shiqchilik tushunchasi va xalq qo'shiqlarining tabiati. Milliy qo'shiqlar har bir hududning geografik joylashuvi, iqlimi, urf-odatlari va o'tkaziladigan marosimlariga mos ravishda o'sha yurt vakillari tomonidan yaratiladi hamda ijro etiladi. Ular dastlab mehnat jarayonida vujudga kelgan bo'lib, o'zida ko'pchilikning his-tuyg'ularini yakka shaxs kechinmalari orqali umumlashtirgan holda aks ettiradi [3].

Tuzilishi va ijro vaziyatiga ko'ra xalq ashula hamda cholg'u kuylari ikki katta guruhga ajratiladi: muayyan vaqt va vaziyatda ijro etiladigan (urf-odat, mehnat jarayoni, marosim va o'yinlarga oid) hamda istalgan paytda kuylanadigan namunalar. Janr jihatdan qo'shiq, lapar, yalla, terma kabi shakllar keng tarqalgan bo'lib, ularning she'riy

Musiq

matnlari ko'pincha xalq og'zaki ijodi va Sharq mumtoz she'riyatidan olinadi [4].

An'anaviy professional xonandalik va maqom san'ati. Xalq qo'shiqchiligidan farqli o'laroq, an'anaviy xonandalik og'zaki professional musiqa darajasiga ko'tarilgan, murakkab nazariy asoslarga va puxta ijrochilik maktabiga ega sohadir. Otanazar Matyoqubov bu yo'nalishni "og'zaki an'anadagi professional musiqa" atamasi bilan izohlab, uning yozma notaga emas, ustozdan shogirdga bevosita o'tkaziladigan amaliy bilimga tayanishini ta'kidlaydi [4, 12-b].

An'anaviy professional xonandalik – hofizlik san'atining negizini tashkil etadi. Hofiz nafaqat ovoz, balki keng diapazon, nafas texnikasi, she'riy matnni teran his etish va improvizatsion ijro ko'nikmalariga ega bo'lishi talab etiladi. Mohir hofiz bo'lib yetishish uchun yosh ijrochi tajribali ustoz qo'lida ko'p yillik mashqlardan o'tgan, asarlarni yoddan o'zlashtirib, el-yurt oldida sinovdan o'tgan [5, 33-b].

An'anaviy xonandalikning eng yuksak shakli – maqom san'atidir. Maqom Sharq xalqlari mumtoz musiqasining murakkab, ko'p qismli turkumiy janri bo'lib, o'zida lad tizimi, doira usullari, kuy va she'riyatning uyg'unligini mujassam etadi [6, 45-b].

Shashmaqom – mumtoz musiqaning gultoji. O'rta Osiyo maqom an'anasining eng yetuk ko'rinishi Shashmaqom hisoblanadi. U XVIII asrning o'rtalarida Buxoro shahrida saroy sozanda, xonanda va bastakorlarining ijodiy-ijrochilik faoliyatida uzil-kesil shakllanib, keyinchalik Buxoro maqomlari nomi bilan ham yuritilgan. Shashmaqom ta'sirida Xorazm maqomlari, Farg'ona–Toshkent maqom yo'llari hamda yakka cholg'u yo'llari rivojlangan [7, 11-b].

Shashmaqom nomi "olti maqom" degan ma'noni anglatadi: Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroq. Har bir maqom yirik cholg'u (mushkilot) va ashula (nasr) bo'limlaridan iborat bo'lib, turkumda jami o'nlab shaklan tugal kuy namunalari mavjud [7, 150-b].

Shashmaqom uzoq vaqt og'zaki tarzda yashab kelgan. U ilk bor 1923-yilda Buxoroda kompozitor Viktor Uspenskiy tomonidan, o'sha davrning mashhur ustalari ijrosidan notaga olinib, 1924-yilda nashr etildi. XX asr davomida bu xazina turli to'plamlar ko'rinishida qayta yozib olindi, ilmiy o'rganildi va musiqiy ta'lim tizimiga integratsiya qilindi [8].

Ansambl ijrochiligining tarixiy ildizlari. Ansamb – bir necha ijrochining yagona badiiy maqsad yo'lida hamohang ijro etishini anglatadi. Garchi

"ansambl" atamasi keyinroq o'zlashtirilgan bo'lsa-da, jamoa bo'lib ijro etish amaliyoti o'zbek musiqasida juda qadimiy ildizlarga ega. Tarixiy manbalarda xonanda yoki yakka sozandaga milliy cholg'ularda jo'rnavoz bo'lish an'anasi qayd etilgan [9].

Alisher Navoiy davrida nay, ud, g'ijjak, qonun, karnay, surnay, nog'ora, doira va chang ijrochiligi keng tarqalgan bo'lib, bu cholg'ular ham yakka, ham jamoaviy ijroda qo'llanilgan. Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida o'sha davr mashhur sozandalarining nomlari zikr etiladi. XVII asrda yaratilgan Darvesh Ali Changiyning musiqa risolasi esa ijrochilik an'analari va sozandalar faoliyati haqida qimmatli ma'lumotlarni saqlab qolgan.

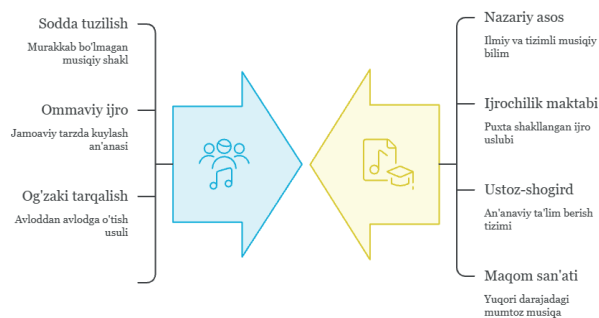
An'anaviy ansambl odatda tanbur, dutor, g'ijjak, chang, doira kabi milliy cholg'ularning uyg'un tarkibidan tashkil topadi; doira esa usul (ritm) negizini yuritib, butun jamoani yagona maromga bog'laydi. Fattohxon Mamadaliev milliy ijrochilik masalalariga bag'ishlangan tadqiqotlarida ana shu jo'rnavozlik va jamoaviy ijro madaniyatining o'ziga xos qoidalarini tahlil qiladi [10, 18-b].

Professional maqom ansamblining shakllanishi. O'zbekistonda ilk professional maqom ansambli 1959-yilda taniqli folklorshunos, bastakor va akademik Yunus Rajabiy tashabbusi bilan O'zbekiston radiosi qoshida tashkil etildi. Ansambl maqom san'atining targ'ibotchisi hamda yangi avlod xonanda va sozandalarni tarbiyalovchi o'ziga xos maktabga aylandi. Aynan shu jamoa ijrosida Shashmaqom va Toshkent–Farg'ona maqom yo'llari ilk bor grammofon plastinkalariga yozib olindi. Yunus Rajabiy rahbarligida 1966–1975-yillarda Shashmaqomning olti jildlik mukammal to'plami nashr etildi; bu nashr maqomshunoslik ilmidagi muhim manbaga aylandi. Akademik vafotidan so'ng ansamblga uning nomi berildi va u bugungi kungacha faoliyatini davom ettirmoqda.

Maqom san'atining xalqaro e'tirofi va davlat siyosati. Shashmaqom 2003-yilda YUNESKO tomonidan "Insoniyatning og'zaki va nomoddiy madaniy merosi durdonasi" sifatida e'tirof etilib, keyinchalik tashkilotning Reprerentativ ro'yxatiga kiritildi. Bu e'tirof o'zbek mumtoz musiqasiga jahon miqyosidagi ilmiy va ijodiy qiziqishni yanada oshirdi.

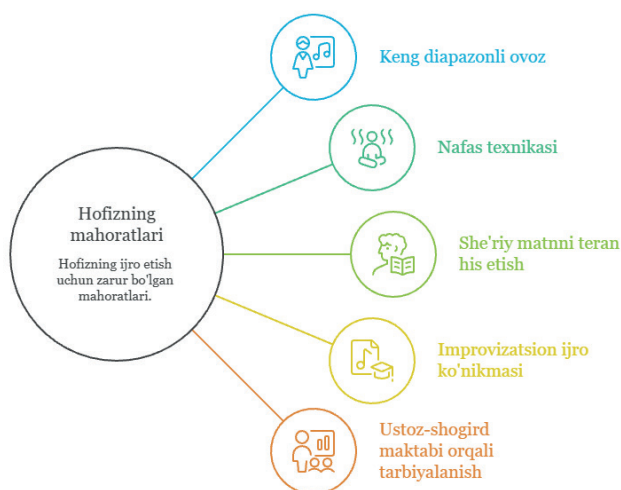
Mustaqillik yillarida sohani asrash va rivojlantirishga davlat darajasida e'tibor kuchaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrda qabul qilingan qarori bilan maqom san'atini har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ilmiy-nazariy tadqiqotlarni kuchaytirish, yosh

avlodga maqom an'analarini o'rgatish hamda xalqaro maqom anjumanlarini o'tkazish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar belgilab berildi [1].

1-rasm. Xalq qo'shiqlari va an'anaviy professional xonandalikning qiyosiy tavsifi

Zamonaviy holat va xulosa. Bugungi kunda milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligi an'anasi konservatoriya, san'at va madaniyat institutlari hamda ixtisoslashtirilgan maktablardagi an'anaviy xonandalik va cholg'u ijrochiligi yo'nalishlari orqali tizimli ravishda davom ettirilmoqda. Katta ashula, yalla, lapar singari hududiy janrlar, shuningdek maqom ansambllari respublika va xalqaro ko'rik-tanlovlari orqali targ'ib etilmoqda [5, 41-b].

2-rasm. Hofiz egallashi zarur bo'lgan asosiy ijrochilik mahoratlari

Xulosa qilib aytganda, milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligi o'zbek xalqining ko'p asrlik ma'naviy-madaniy tajribasi, tarixiy xotirasi, estetik qarashlari va badiiy tafakkurini o'zida mujassam etgan murakkab hamda serqirra san'at tizimidir. Ushbu san'at turi xalqning kundalik turmushi, mehnat jarayoni, urf-odatlar, marosimlari, bayramlari va hayotiy kechinmalari bilan bevosita bog'liq holda shakllangan. Shu bois milliy qo'shiqchilikni faqat musiqiy ijro shakli sifatida emas, balki xalq ruhiyati, ijtimoiy hayoti,

axloqiy qadriyatlari va milliy o'zligini ifodalovchi muhim madaniy hodisa sifatida baholash lozim.

Maqolada ko'rib chiqilganidek, milliy qo'shiqchilik xalq qo'shiqlari va an'anaviy professional xonandalik kabi asosiy yo'nalishlar orqali rivojlanib kelgan. Xalq qo'shiqlari o'zining soddaligi, ommaviyligi, turmush va marosimlar bilan chambarchas bog'liqligi bilan ajralib tursa, an'anaviy professional xonandalik yuksak ijrochilik mahorati, nazariy bilim, ovoz imkoniyati, nafas texnikasi, she'riy matnni chuqur anglash va ustoz-shogird maktabi asosida shakllanganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, hofizlik san'ati milliy xonandalik maktabining eng nozik va mas'uliyatli ko'rinishlaridan biri bo'lib, unda ijrochi nafaqat kuy va ohangni, balki matn mazmuni, ruhiy holat va badiiy ifodani ham tinglovchiga yetkazishi talab etiladi.

An'anaviy professional xonandalikning eng yuksak shakli bo'lgan maqom san'ati esa o'zbek mumtoz musiqasining nazariy va amaliy jihatdan mukammal tizimini tashkil etadi. Maqom va Shashmaqom san'ati lad, usul, kuy, she'riyat, falsafiy mazmun va ijro madaniyatining uyg'unlashgan namunasi sifatida milliy musiqa merosimizning eng qadimiy va eng yuksak qatlamlaridan biridir. Shashmaqomning Buxoro muhitida shakllanishi, keyinchalik Xorazm maqomlari hamda Farg'ona-Toshkent maqom yo'llariga ta'sir ko'rsatishi o'zbek musiqa madaniyatining hududiy rang-barangligi va ijodiy davomiyligini tasdiqlaydi.

Ansambl ijrochiligi esa milliy musiqa san'atining jamoaviy ijro madaniyatiga asoslangan muhim yo'nalishidir. Unda xonanda, sozanda va ritmik jo'rlik bir butun badiiy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Tanbur, dutor, g'ijjak, chang, nay, doira kabi milliy cholg'ularning o'zaro uyg'unligi ansambl ijrosining badiiy ta'sirchanligini oshiradi. Ayniqsa, doira usulning asosiy tayanchi sifatida ijrochilarni yagona ritmik maromga birlashtiradi. Bu jihatdan ansambl ijrochiligi milliy musiqaning nafaqat ijro shakli, balki jamoaviy hamohanglik, sahna madaniyati va ijodiy muloqot maktabi sifatida ham muhim ahamiyatga ega.

Milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligi taraqqiyotida ustoz-shogird an'anasi alohida o'rin tutadi. Chunki mazkur san'at turlari uzoq vaqt davomida asosan og'zaki an'ana asosida avloddan avlodga yetkazilgan. Ustoz nafaqat kuy yoki ashulani o'rgatgan, balki ijro odobi, sahna madaniyati, she'riy matnga munosabat, tinglovchi bilan ruhiy aloqa o'rnatish kabi murakkab ijodiy ko'nikmalarni ham shakllantirgan. Shu sababli bugungi kunda ham milliy musiqa ta'limida ustoz-shogird an'anasini zamonaviy pedagogik

Musiq

yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Maqom va ansambl ijrochiligining xalqaro miqyosda e'tirof etilishi, xususan Shashmaqomning YUNESKO tomonidan nomoddiy madaniy meros sifatida tan olinishi o'zbek milliy musiqa san'atining jahon madaniyati rivojida munosib o'rnini ko'rsatadi. Bu e'tirof nafaqat tarixiy merosimizga berilgan yuksak baho, balki uni ilmiy o'rganish, saqlash, targ'ib qilish va kelajak avlodga yetkazish mas'uliyatini ham kuchaytiradi. Mustaqillik yillarida maqom san'atini rivojlantirish, xalqaro maqom anjumanlarini tashkil etish, yosh ijrochilarni qo'llab-quvvatlash va milliy musiqa merosini ta'lim tizimiga keng joriy etish borasida amalga oshirilayotgan ishlar ushbu sohaning zamonaviy taraqqiyotida muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Bugungi globallashuv va ommaviy madaniyat ta'siri kuchayib borayotgan sharoitda milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligini asrash masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki milliy musiqa xalqning o'zligini, tarixiy xotirasini, estetik didini va ma'naviy qadriyatlarini saqlab qoluvchi muhim vositadir. Shu bois xalq qo'shiqlari, maqom, katta ashula, lapar, yalla, terma va boshqa janrlarni ilmiy asosda o'rganish, ularni zamonaviy sahna talqinlari bilan uyg'unlashtirish, yosh avlod orasida keng targ'ib etish hamda raqamli platformalarda sifatli shaklda ommalashtirish zarur.

Shuningdek, milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish, hududiy ijro maktablarini qiyosiy o'rganish, unutilib borayotgan xalq qo'shiqlarini to'plash va notaga olish, arxiv materiallarini raqamlashtirish, yosh ijrochilar uchun metodik qo'llanmalar yaratish muhim vazifalardan hisoblanadi. Ayniqsa, san'at va madaniyat ta'lim muassasalarida milliy qo'shiqchilikni faqat ijro amaliyoti sifatida emas,

3-rasm. O'zbek maqom va ansambl ijrochiligi tarixiy taraqqiyotining asosiy bosqichlari

balki tarixiy, nazariy, estetik va pedagogik jihatdan kompleks o'rgatish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligi o'zbek xalqining ma'naviy hayoti, badiiy tafakkuri va milliy o'zligini ifodalovchi bebaho madaniy merosdir. Bu meros xalq qo'shiqlarining sodda va samimiy ohanglaridan tortib, maqom san'atining murakkab va falsafiy mazmunigacha bo'lgan keng ijodiy maydonni qamrab oladi. Uning bugungi kundagi barqaror rivoji ustoz-shogird an'anasi, ilmiy tadqiqotlar, ta'lim tizimi, davlat siyosati va zamonaviy targ'ibot vositalarining o'zaro uyg'unligiga bog'liq. Shu jihatdan milliy qo'shiqchilik va ansambl ijrochiligini asrab-avaylash, ilmiy-nazariy jihatdan chuqur o'rganish hamda yosh avlod ongiga singdirish milliy madaniyatimiz taraqqiyoti va ma'naviy merosimiz davomiyligini ta'minlovchi muhim omillardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbek milliy maqom san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida: O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 2017-yil 17-noyabr, PQ-3391-son [Elektron resurs] // Lex.uz. – URL: <https://lex.uz/docs/-3581613>
2. Jabborov A., Begmatov S., Azamova M. O'zbek musiqasi tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018. – 216 b.
3. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. "Musiq san'ati" maqolasi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
4. Matyoqubov O. Og'zaki professional musiqa asoslariga kirish. – Toshkent: O'qituvchi, 1983.
5. Begmatov S. Hofizlik san'ati. – Toshkent, 2007.
6. Matyoqubov O. Maqomot. – Toshkent: Musiq, 2004. – 45 b.
7. Rajabiy I. Maqomlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2006. – 400 b.
8. Shashmaqom // O'zbekistonning nomoddiy madaniy merosi. [Elektron resurs] – URL: <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan>
9. Ansambl ijrochiligi faoliyatining tarixi va taraqqiyot bosqichlari [Elektron resurs] // CyberLeninka. – URL: <https://cyberleninka.ru>
10. Mamadaliev F. Milliy musiqa ijrochiligi masalalari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2001.